

اقتصاد

چهارشنبه ۱۸ بهمن ۱۴۰۲
<div><div><div><div><div></div><div><div>شماره ۴۰۷۷</div></div></div></div><div><div> </div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

مدیرمسئول:
<div><ul style="list-style-type: none">
محمدامین ایمانجان‌ی
</div>
قائم‌مقام مدیرمسئول:
<div><ul style="list-style-type: none">
مسعود فروغی
</div>
سردبیر:
<div><ul style="list-style-type: none">
محمد زعیم‌زاده
</div>
تلفن و فکس:
<div><ul style="list-style-type: none">
۶۲۹۹۹۴۹۵ (۰۲۱)
</div>

کدپستی:
<div><ul style="list-style-type: none">
۱۱۳۵۶۳۳۸۱۶
</div>
چاپ:
<div><ul style="list-style-type: none">
چاپخانه دانشگاه آزاد اسلامی
</div>
نشانی:
<div><ul style="list-style-type: none">
خیابان حافظ،پایین‌ترازجمهوری
روبه‌روی ساختمان بورس
ساختمان فرهیختگان،طبقه سوم
</div>

<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

<div><div><div></div><div><div>www.fdn.ir</div></div></div></div>
<div><div><div></div><div><div>FARHIKHTEGANDAILY</div></div></div></div>

محمدرضا پهلوی با اقتصاد ایران در دهه ۵۰ چه کرد؟

سرطان نه، بیماری هلندی پهلوی را زمین‌گیر کرد

رژیم پهلوی از ابتدای تاسیس خود در دهه اول ۱۳۰۰، میراث‌دار نظام اقتصادی ناپسامان و نظام سیاسی وابسته‌ای بود که تحت تاثیر مناسبات جهان سرمایه‌داری بر کشورمان تحمیل شد. اقتصاد سنتی ایران گرچه در دهه ۱۳۴۰ تحولات قابل توجهی را به خود دید (اصلاحات ارضی و بارگذاری صنایع بزرگ و رشد اقتصادی بالا به همراه تورم پایین)، اما جهش قیمت‌های جهانی نفت در سال ۱۳۵۲ موجب شد سیاست‌های ارزی و بازرگانی خارجی ایران در جهت تسهیل هرچه بیشتر واردات تغییر یابد. افزایش سریع درآمدهای نفتی و در نتیجه رشد سریع هزینه‌های جاری و عمرانی دولت همراه با توسعه قابل ملاحظه اعتبارات سیستم بانکی که رشد سریع تقاضای داخلی را به دنبال داشت، موجب بروز عدم تعادل در بخش‌های مختلف اقتصاد و شکاف بین عرضه و تقاضای کل و ازدیاد فشارهای تورمی گردید. دولت برای حل این مساله سیاست دروازه‌های باز را اتخاذ کرد و تصمیم گرفت به منظور بالابردن هر چه بیشتر تولیدات داخلی و در نتیجه عرضه کل، واردات مواد اولیه و کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای را افزایش دهد. با این حال، گسترش صنایع کشور که به عنوان یکی از هدف‌های اصلی دولت به شمار می‌رفت هیچ‌گاه به سرحد مطلوب نرسید و با توجه به کمبود تولیدات داخلی، تقاضا برای واردات کالاهای مصرفی به شدت افزایش یافت. بدین ترتیب در نتیجه نارسایی برنامه‌ریزی‌های اقتصادی منابع عظیم حاصل از نفت در جهاتی سوق یافت که عملاً نتیجه‌ای جز تورم شدید قیمت‌ها و ایجاد رونق کاذب اقتصادی نداشت و این رونق بیش از آنکه در توسعه رشته‌های اساسی تولیدی موثر واقع شود به رشد ناموزون رشته‌های خدماتی منجر گردید تا آنجا که اقتصاد کشور با شتاب زیادی به سوی یک اقتصاد ناسالم و کاملاً مصرفی گرایش یافت. محققان داخلی و خارجی در توصیف وضعیت اقتصادی ایران در دوره پهلوی دوم با بهره‌گیری از واژه شبه‌مدرنیسم استبدادی، معتقدند شاه به ظاهر قصد داشت ایران را تبدیل به یک قدرت عمده صنعتی و نظامی کند، اما آنچه در نتیجه خودکامگی وی و هزینه کردن دیوانه‌وار درآمدهای نفتی اتفاق افتاد، نه‌تنها منجر به پیشرفت اجتماعی و اقتصادی کشور نمی‌شد، بلکه شبه‌مدرنیسمی بود که با نابودی کامل تولید داخلی، استقلال اقتصادی ایران را به حراج گذاشت.

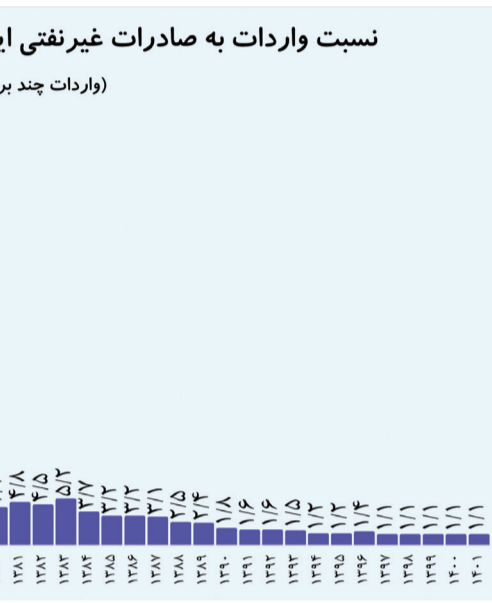
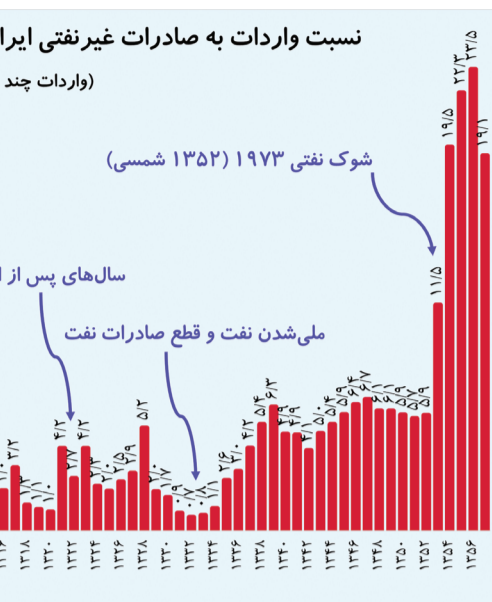
تجارت ایران در سال‌های پایانی قاجار

برای ارزیابی وضعیت تجارت ایران طی دوره ۱۲۷۰ تا ۱۳۵۷ و همچنین ۱۳۵۷ تا ۱۴۰۱ از شاخص نسبت واردات به صادرات غیرنفتی استفاده شده است. این شاخص با کنتر گذاشتن یا تخلیه آثار نفت از تجارت خارجی نشان می دهد صادرات غیرنفتی اولاً چقدر توانسته ارز وارداتی را پوشش دهد و ثانیاً نقاط عطف در تجارت خارجی ایران چه سال‌هایی بوده‌اند.

همان‌طور که نمودار نشان می‌دهد، در شاخص نسبت واردات به صادرات، این نسبت از سال ۱۲۷۰ تا ۱۲۹۵ بین ۱٫۲ تا ۱٫۵ و در برخی سال‌ها تا ۲ رسیده است. به عبارتی واردات ایران معادل ۱٫۲ تا بعضاً دو برابر صادرات غیرنفتی کشور بوده است. این وضعیت تا سال ۱۲۹۵ ادامه داشته اما در سال‌های پایانی حکومت قاجار چند اتفاق باعث شد نسبت واردات به صادرات بین سال‌های ۱۲۹۷ تا ۱۳۰۰ تا ۳٫۵ تا ۴ برابر برسد. به عبارت دیگر در پنج یا شش سال آخر حکومت قاجار، شاهد افت شدید صادرات غیرنفتی هستیم. براساس پژوهش میثم موسایی (در کتاب تجارت خارجی ایران در عهد قاجار و پهلوی) این مساله به سه دلیل بوده است:۱- نابودی اقتصادی داخلی در اثر هرج‌ومرج و نبودن امنیت، ۲- تامين ارز موردنیاز واردات کالاها از طریق صدور نفت و ۳- وقوع جنگ بین‌المللی اول و انقلاب روسیه که بر مبادلات ایران تاثیر بسیار زیادی داشتند. پژوهش‌های نشان می دهد در سال‌های انتهایی حکومت قاجار چهار دچار هرج‌ومرج و بی‌ثباتی سیاسی بوده و در نتیجه فعالیت‌های اقتصادی با رکود مواجه بوده است. از طرف دیگر استخراج نفت ایران توسط انگلیس در همین دوره صورت می‌گیرد و منبع درآمد قابل توجهی در مرحله اول نصیب انگلیس و در مرحله دوم نیز بخش قابل توجهی از ارز مورد نیاز واردات ایران از کشورهای اروپایی و روسیه و سایر دولت‌ها را تامین می‌کرده است. این اتفاقات بیانگر کاهش تولیدات داخلی و کاهش سهم ایران در مبادلات جهانی است.

براساس پژوهش موسایی، درآمد نفتی ایران از ۱٫۸ میلیون تومان در سال ۱۲۹۲ به حدود ۲۴ میلیون تومان در سال ۱۲۹۹ رسیده است. این منابع نفتی باعث شده تراز منفی تجارت خارجی از ۲۱ میلیون تومان به ۱۹ میلیون تومان در سال ۱۲۹۹ و از ۳۴ به ۱۱ میلیون تومان در سال ۱۲۹۹ برسد.

یک تفاوت سال‌های ۱۳۹۲ به بعد با قبل از آن این است که با ورود نفت به درآمدهای ارزی ایران (هر چند بخش قابل توجهی از آن در اختیار انگلیس و سایر استعمارگران بود) دولت برای پوشش کسری تجاری اقدام به استقرار خارجی یا واگذاری عواید برخی از بخش‌های اقتصادی (از انحصار در راه‌آهن گرفته تا قرارداد واگذاری انحصار بازرگانی توتون و تنباکو) به خارجی‌ها تامین می‌کرد اما در

دوره جدید این نفت است که جایگزین منابع قبلی می‌شود. البته باید تاکید کنیم درآمدهای نفتی ایران در آن سال‌ها ناچیز بود و عملاً از سال ۱۳۰۱ به بعد است که تراز تجاری ایران با نفت مثبت می‌شود و قبل از آن، تراز حتی با نفت هم منفی است.

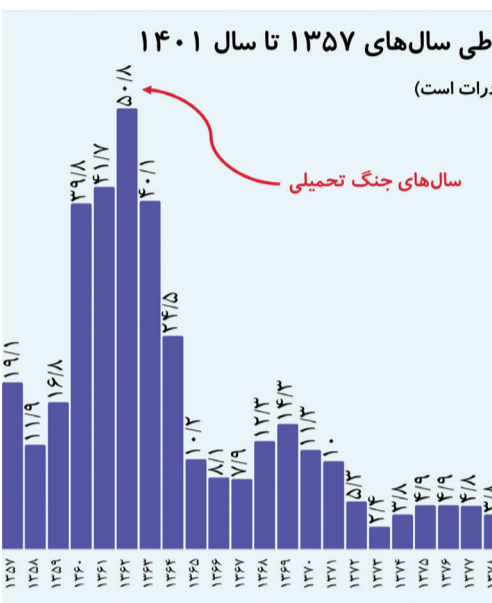
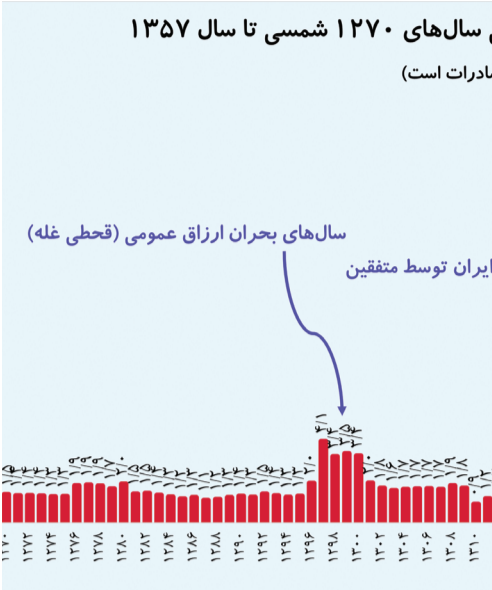
در دوره قاجار عمده‌ترین محصولاتی که به خارج صادر می‌شده عبارت بودند از: ۱- پنبه مهم‌ترین که به تنهایی یک‌پنجم تمام صادرات را تشکیل می‌داده است، ۲- میوه و خشکبار قسمت اعظم از صادرات را به خود اختصاص داد و در این میان کشمش صادرشده تقریباً نصف تمام صادرات میوه را تشکیل می‌داده است، ۳- قالی و قالیچه قالی، ۴- برنج، ۵- ابریشم، ۶- پوست، ۷- صمغ و ۸- گیاهان دارویی (کنجد، زنجبیل، زیره، دارچین، کندر، خردل، گشنیز و…).

تجارت ایران در دوره پهلوی اول

در دوره پهلوی اول یعنی طی سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ نسبت واردات به صادرات بین ۱٫۲ تا ۱٫۷ در نوسان بوده است. در این دوره درآمد نفتی ایران از ۳۲ میلیون تومان در سال ۱۳۰۰ به حدود ۱۸۸ میلیون تومان تا سال ۱۳۱۶ و به ۱۰۱ میلیون تومان در سال ۱۳۲۰ رسیده است. همچنین در بخش واردات و صادرات غیرنفتی هم تاحدودی جلوی واردات بی‌رویه گرفته می‌شود، به طوری‌که طی سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ درحالی صادرات غیرنفتی چهار برابر شده که در همین دوره واردات ۲ تا ۲٫۵ برابر شده است.

در این دوره کوچک بودن اقتصاد ایران و ناچیز بودن سهم تجارت کشور از تجارت جهانی باعث شده طی سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۱ هجری شمسی معادل ۱۹۲۹ تا ۱۹۳۲ میلادی که بحران اقتصادی بزرگ ایجاد شده، تاثیر ناچیزی بر اقتصاد ایران بگذارد. در این دوران به دلایل متعددی موازنه تراز خارجی مثبت بوده و موازنه بدون نفت نیز اگرچه ابتدا بیشتر نشده ولی سپس کاهش یافته و در کل بهبود یافته است. به‌طور کلی بررسی وضعیت بازرگانی خارجی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ نشان می دهد دولت در مسائل بازرگانی اهداف زیر را دنبال می‌کرده است:۱- ایجاد موازنه در بازرگانی کشور، ۲- اتخاذ روش‌های پایاپای در معاملات خارجی، ۳- حمایت از تولیدکنندگان داخلی در مقابل واردات، ۴- حمایت از صادرکنندگان و تشویق آنها، ۵- کنترل واردات در جهت جلوگیری از ورود کالاهای مصرفی و زائد، ۶- در این دوره براساس قانون اسعار، صادرکنندگان موظف بودند ۹۰ درصد از ارز صادراتی خود را برای تامین ارز واردات به بانک‌های مجاز بفروشند (به نقل از موسایی در کتاب تجارت خارجی ایران در عهد قاجار و پهلوی).

اولاً به دلیل ثباتی که در اثر حاکمیت استبدادی در مدت نسبتاً طولانی بر کشور حاکم شد و نیز به دلیل اقدامات پولی و قوانین و مقررات مختلف و نیز تاسیس اداره کل تجارت که بعداً به وزارت بازرگانی تبدیل شد تا اندازه زیادی اهداف مذکور تحقق یافت. ثانیاً

رشد قیمت و صادرات نفتی باعث شد در این دوران سهم پول در مبادلات خارجی هر روز برجسته‌تر شود و دسترسی آسان به ارز حاصل از آن تلاش هر چه بیشتر مدیران اقتصادی کشور را از توجه بیشتر به صادرات غیرنفتی تحت شناع قرار دهد.

در این دوره گرچه برخی کارخانه‌ها همچون کارخانه‌های قند نوسازی می‌شود، اما کالاهای عمده صادراتی در این دوره عبارت بودند از قالی، خشکبار، پنبه، ترنباک، برنج، کنیتر، زوده، پوست و چرم، پوست بوه، پشم، جو و گندم و حبوبات. به عبارتی اقلام صادراتی ایران در این دوره از حیث نوع، تغییری با صادرات ایران نسبت به دوره‌های سابق نیافته بود و همان محصولات کشاورزی بوده است و فقط در بعضی رشته‌ها تا حدی بهبود نسبی صورت پذیرفته بود.

تجارت ایران در دوره پهلوی دوم

دوره سوم تحولات تجاری کشور در این گزارش مربوط به دوره ۱۳۲۱ تا ۱۳۵۷ است. در این دوره با اشغال ایران توسط متفقین و سقوط رضاخان در ابتدا صادرات ایران به‌طور قابل توجهی کاهش یافت و بین سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۸ واردات کشور به ۴ تا ۵ برابر صادرات غیرنفتی رسید. اتفاق بعدی که تجارت ایران را تحت تاثیر قرار داد، نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران و اقدامات خصمانه آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها برای توقف درآمدهای نفتی کشور در دولت مصدق بود. در این دوره با کاهش شدید واردات، تراز تجاری ایران مثبت شد و حتی نسبت واردات به صادرات به زیر یک سقوط کرد. در آن سال‌ها علی‌رغم مذاکرات، به دلیل وجود اختلافات بنیادی بین طرفین هیچ‌گونه توافقنی حاصل نشد. دولت انگلیس به‌طور گسترده‌ای واردات نفت از ایران را تحریم کرد و اعلام کرد علیه کشورهای دیگری که نفت ایران را خریداری کنند، اقدام قانونی به عمل خواهد آورد. نیروی دریایی انگلستان با تهدید ضمنی نسبت به جلوگیری از ارسال محموله‌های نفتی، کشتی‌های خود را خارج از بندار ایران مستقر کرد. علاوه بر آن خزانه داری انگلستان محدودیت‌هایی در استفاده از لیره استرلینگ توسط ایران اعمال کرد و از آنجا که بیشتر تجارت نفت ایران براساس این ارز انجام می‌گرفت، این امر مشکلات جدی برای ایران به وجود آورد. در این شرایط دولت مصدق محدودیت‌هایی برای واردات کالاهای غیرضرور ایجاد کرد و سعی زیادی شد اقتصاد ایران از وضعیت تک‌محصولی و اتکا به نفت خارج شود اما این وضعیت با سقوط دولت مصدق بی‌نتیجه ماند. درآمد نفتی ایران که دولت با آن تراز منفی بخش غیرنفتی را جبران می‌کرد، از ۲٫۲ میلیارد تومان در سال ۱۳۲۹ به یک میلیون و ۲۰۰ هزار تومان در سال ۱۳۳۱ و ۲۶ میلیون تومان در سال